

Smertens bilder – selvskading i film

Sammendrag

I denne artikkelen blir selvskading illustrert gjennom hvordan slike kroppspraksiser er blitt tematisert i filmhistorien. Målet er å vise hvordan filmmediet kan berike vår forståelse av selvskadingens fenomenologi. Et utvalg av filmer illustrerer forskjellige aspekter av selvskading. Det gjelder så vel individuelle psykologiske forhold som kulturelle trender. Fordi filmen som medium representerer en populærkulturell, og ikke en medisinsk diskurs, kan den bidra med berikende og supplerende perspektiver for leger og helsearbeidere.

Finn Skårderud

finns@online.no

Avdeling for helse- og sosialfag
Høgskolen i Lillehammer
2626 Lillehammer

Filmen som medium beveger seg i spenningsfeltet mellom kunst og kommersiell underholdning, og er slik sett en høyst relevant kilde for å fange opp kulturelle blikk på menneskelige fenomener. Eksempelvis har det vært beskrevet hvordan sjangeren skrekkfilm gjennom hundre års filmhistorie har vært en orkesterplass for å betrakte hva man kollektivt engster seg for i forskjellige kulturer og epoker (1).

Det finnes en rekke andre eksempler på hvordan film og fjernsyn kan være interessante og relevante medier for faglige disipliner som psykiatri og psykologi. Det har særlig vært psykoanalytisk inspirerte fagfolk som har vist interesse for filmmediet. Det dreier seg dels om psykoanalytisk inspirert tolking av filmer, «filmen på divanen», og dels om filmmediets tematiseringer av de livstemaer som hyppig belyses i psykoanalytisk teori og terapi (2–5). Det har vært en egen interesse knyttet til hvordan filmen som medium har et nært slektskap med drømmen som fenomen (1, 6). Den fremtredende amerikanske psykiateren og psykoanalytiker Glen O. Gabbard har skrevet en bok om hvordan psykiater- og psykoterapeutprofesjonen er blitt tematisert gjennom hele den amerikanske filmhisto-

rien (7). Gabbard innførte en egen filmspalte i sin redaktørperiode i *The International Journal of Psychoanalysis*. Han har også skrevet boken *The psychology of the Sopranos. Love, death, desire and betrayal in America's favorite gangster family*, om TV-suksessen hvor hver eneste episode gjennom flere sesonger har scener fra terapirommet (8).

Med en mer eksplisitt pedagogisk motivasjon vier psykiatrien filmen interesse fordi den portretterer kliniske tilstander. Det er egne bøker hvor klinikere guides til å finne filmer som illustrerer de fleste av de tilstandene som er beskrevet i psykiatriens diagnoseoversikter (9, 10). Fortrinnsvis i amerikanske sammenhenger kan man støte på begrepet «film therapy», og stort sett betyr det at filmer blir brukt som redskaper i psykoedukative gruppesamtaler med pasienter.

Det er denne tekstens utgangspunkt at filmen som medium med sin kombinasjon av nærhet og distanse, kan hjelpe oss til bedre beskrivelser og forståelse av mangfoldet i selvskadende praksiser. Utvalget her består av fire amerikanske, to svenske og en fransk film (ramme 1).

Middelalderens kristne flagellanter

Det sjunde inseglet fra 1957 er en av Ingmar Bergmans reneste, vakreste og beste filmer. Dette er simpelthen en av filmhistoriens mesterverker. En ung Max von Sydow spiller knekten Antonius Block som kommer hjem fra korstogene sammen med sin væpner. Hjemme herjer svartedauden. Og de møter Døden som forteller Block at nå er hans tid kommet. Men Døden tilbyr ham et slag sjakk for å gi ham muligheten til en utsettelse. De to spiller, og filmen er en stor allegori om menneskets søken etter livets mening; samtidig som vi får avdekket den forvirringen og de rystelsene som pesten har utløst. Bergman viser oss flagellantene. Troende kristne ser pesten som Guds straff for sine synder. Og som soning går de fra sted til sted, bærer korset slik Kristus bar det, og pisker og plager seg selv.

Bergman fører oss inn i selvskadingen som religiøst motivert praksis i middelalderkristendommen. De kristne har en rik kultur for å gå fysisk løs på seg selv. Den opprinnelige kristendommen bygger videre på en antikk, vestlig dualisme mellom kropp og sjel. Den kristne, og ikke minst den paulinske kroppen, representerer begjær og synd. Ånden er villig, men kjødet

er skrøpelig. Den plagede Kristus på korset oppga nettopp sin fysiske kropp for å frelse menneskenes sjel (11).

Den kristent betingede selvskaden hadde sin høytid i middelalderen. Og dette var ikke minst kvinnes uttrykksform. Den europeiske middelalderkulturen har smerte og lidelse som sentrale ingredienser, begrunnet med imitasjonen av Kristi lidelser, *imitatio Christi*. For kvinnene handlet det ofte om å sulte seg selv, og fenomenet har fått sin egen betegnelse *anorexia mirabilis*, hellig anoreksi (12). Den kanoniserte Caterina av Siena (1347–80) døde av selv-sult og dehydrering. En av Caterinas mest radikale etterfølgere i Italia er Sankt Veronica (1660–1727), som ved siden av å sulte seg og kaste opp regelmessig, gjorde rent i klosteret ved å slikke gulvene og veggene med tungen. Når tungen ikke ble brukt til slike aktiviteter, lå den ofte i press under en stein. Hennes føde var i perioder fem appelsinsteiner, til minne om Kristi fem stigma (12). Selvskaden kunne også ta form av å påføre seg fysisk skade i hender, føtter og mageregionen for å imitere nettopp Kristi stigmata.

Flagellanter viser imidlertid til maskuline brorskap i middelalderen. Slike bevegelser av selvpiskere, som trodde at kroppstukten skulle gi syndsforlatelse, oppsto sporadisk i perioder med nød. De er første gang beskrevet i den italienske byen Perugia i 1260, men spredte seg raskt over hele Europa. Og høydepunktet for en slik selvplaging var nettopp i kjølvannet av svartedauden, slik Bergman beskriver. Da opp-

Ramme 1

Filmer som blir omtalt

- *Det sjunde inseglet*. Regi Ingmar Bergman. Sverige 1957.
- *Betty blue (37°2 le matin)*. Regi Jean-Jacques Beineix. Frankrike 1986.
- *Crash*. Regi David Cronenberg. USA 1996.
- *Fucking Åmål*. Regi Lukas Moodysson. Sverige 1998.
- *Fight club*. Regi David Fincher. USA 1999.
- *Girl, interrupted*. Regi James Mangold. USA 1999.
- *Prozac nation*. Regi Erik Skjoldbjærg. USA 2003.

trådte de i prosesjoner, fremkalte mye forargelse og ble fordømt av flere paver, og de ble til sist forbudt av den kristne kirken på konsilet i Konstanz i 1417.

Psykotisk selvødeleggelse

Fransk film opplevde en vitalisering i 1980-årene. Det skyldtes et knippe av nye regissører. De behersket samtidens filmspråk. Det gjaldt ikke minst Jean-Jacques Beineix. Hans film *Betty blue* skiller seg ut i originalitet og kvalitet. Zorg (Jean-Hughes Anglade) er en altmuligmann som passer på bungalower ved kysten. Han lever et rolig liv, og forsøker å bli forfatter. En dag spaserer den heftige Betty (Beatrice Dalle) inn i dette fredfulle livet. Hun er like vill og uforutsigbar som hun er spennende og erotisk utfordrende. Betty og Zorg forlater det trygge og kjente, og hun slåss for at han skal bli publisert. Gradvis mister hun kontroll over sine følelser, og Zorg ser hvordan kvinnen han elsker mer og mer, gradvis blir gal. Når psykosen er en realitet, stikker hun en dag ut sitt høye øye. I en slags kjærlighetsakt tar han hennes liv.

Psykotisk selvpåført kroppsskade representerer ofte de alvorligste formene for selvskading. Favazza (13) kategoriserer slike former som «major self-mutilation» både grunnet vevsskadenes omfang og hvordan slik atferd er i konflikt med sosiale normer. Den vanligste formen for selvskade ved psykoser er genitale skader, som selvkastrasjon, og som i Bettys tilfelle, enukleasjon av øyeeplet (13, 14). Andre former er å skjære av seg tungen, selvamputasjon av ekstremiteter og å deformere ansiktet. Det er snakk om meget sjeldne tilstander. I den medisinske litteraturen er det beskrevet omkring 155 eksempler på menn som har kastret seg selv. Kvinner som selvskader seg alvorlig genitalt, utgjør en tidel av de samlede eksemplene.

Det er rapportert omkring 90 tilfeller av å blinde seg selv. Omkring 75 % av disse

personene har vært psykotiske i gjerningsøyeblikket – omtrent en tredel kvinner. I en studie er det beskrevet at omkring halvparten av de psykotiske personene som skadet seg selv på dette viset, viste til bibeltekster som inspirasjon (14). Oftalmologiens helgener, som Santa Medena, Santa Lucia og Santa Triuna, blindet alle seg selv som straff for syndfulle tanker. Og hos Matteus 5: 29 står det skrevet at «om ditt høye øye frister deg til fall, da riv det ut og kast det fra deg! For det er bedre for deg at du mister ett av dine lemmer enn at hele ditt legeme blir kastet i helvete» (14, 15). Øyet oppleves som den sansen hvor verden mest overveldende tas inn. For den psykotiske kan øyet som kroppslig metafor, det som ser, bli opplevd som en helt konkret portal for det uutholdelige og overveldende. *Betty blue* gir oss imidlertid ingen slike klare referanser for hvorfor det er synssansen som kvestes.

Følelsesregulering

Den svenske filmen *Fucking Åmål* fra 1998 om strevsomme ungdomsliv i en svensk bygdeby ble en umiddelbar suksess. Dette er film, psykologi og antropologi av meget høy kvalitet. Regissøren Lukas Moodysson viser oss hvordan hans unge mennesker er følelsesmessig umodne, intolerante, gruppestyrte og tidvis ondsinnede. Dette er alt annet enn en hyllest til den idealiserte ungdomstiden. Et offer for intoleransen er den 14 år gamle innflytterjenta Agnes, som etter to år i Åmål ennå ikke har fått noen venner. Hun har sin individualitet, men strever med å synliggjøre den.

Den lesbiske Agnes er forelsket i den utagerende og dominerende Elin. Elin kjenner selv på sin kjærlighet til Agnes, men blir skremt av slike tilbøyeligheter. Og da blir hennes avvising og krenkelser av Agnes nærliggende handlinger. I en slik situasjon ser vi hvordan Agnes henter frem sine barberblad for å kutte seg selv

Filmplakat fra Jean-Jacques Beineix' *Betty blue*, foto Album-Online/GV-Press/NordicPhotos

på underarmen. Filmen legger opp til at vi skal forstå at dette er en praksis hun tidvis tyr til. Bildene formidler at den selvpåførte smerten er en kroppspraksis for å lindre indre smerte. Sutton definerer den selvskaden som vi i dag ofte møter i behandlingsrommene, på følgende vis: «Selvskading følger en *tvang* eller *impuls* til å påføre fysisk skade på egen kropp, motivert av behovet for å mestre psykologisk smerte eller for å gjenvinne følelsesmessig balanse. Handlingene er *vanligvis* utført uten suicidale, seksuelle eller dekorative hensikter» (16). En slik definisjon oppleves som meget relevant for Agnes' handlinger.

Personlighetsforstyrrelser

Filmdivaen Angelina Jolie har selv stått frem som en som bedrev selvskading som tenåring. Hun kuttet seg selv for å mestre

Elizabeth Wurtzel, forfatter av *Prozac nation*. Foto Gail Albert Halaban/Corbis/SCANPIX

Winona Ryder og Angelina Jolie i *Girl, Interrupted*. Foto Columbia Picture/Zuma Press/SCANPIX

I filmen *Fight club* oppsøkes smerten som en kur mot modernitetens nummenhet. Brad Pitt som Tyler i forgrunnen. Foto Album-Online/GV-Press/NordicPhotos

depresjon. I 1999 fikk hun Oscar for beste kvinnelige birolle i filmen *Girl, interrupted*. Hovedrollen spilles av Winona Ryder, og det er et forrykkende samspill mellom de to som gestalter to sjelelig skadede skikkelser. Regissør James Mangold har laget en film som er et engasjerende portrett av livet på en psykiatrisk avdeling for unge kvinner med det vi i dag kaller borderline eller ustabil personlighetsforstyrrelse.

Selvskading blir tematisert, som én blant flere mulige symptomatiske ytringer av det ustabile livet. Den selvskadende karakteren i filmen, som ikke er en av de to hovedrollelene spilt av Jolie og Ryder, tar til sist sitt eget liv. Selv om selvskading ofte utføres uten suicidintensjon, motivet er snarere å orke å leve enn å ville dø; er selvmord et problematisk tema knyttet til slike fenomener. Gruppen av selvskadere er en gruppe som er mer utsatt for suicid. Studier viser at unge som skader seg selv flere ganger og ikke får egnet hjelp, har en økt risiko for senere selvmord (17).

Girl, interrupted er basert på den virkelige Susanna Kaysens kloke selvbiografi med samme tittel (18). Året er 1967 og Susanna Kaysen blir lagt inn på en psykiatrisk klinikk etter et angivelig selvmordsforsøk. Der blir hun i to år. Dette er fra den tiden hvor man begynte å ta personlighets-

forstyrrelser og spesielt såkalt borderline på alvor i den psykoterapeutiske kulturen. Og i dag vet vi så vel klinisk som vitenskapelig empirisk at dette er en gruppe mennesker som absolutt kan hjelpes. Filmen beretter både om terapeutisk klokskap og dårskap. Og midt i dramatisk selvskade og selvmord, så er det absolutt en en optimistisk film. Susanna blir bedre.

Borderline personlighetsforstyrrelse er også en tematikk i filmen *Prozac nation* fra 2003. Filmen åpner med filmens jegerperson som tidlig i sin ungdom, rett etter at hun har fått menstruasjon første gang, sitter på skolen og skjærer seg på leggen med et barberblad. Hennes voice over sier at fraskilte mor og far alltid har kranglet, men nå får de noe nytt å krangle om: problematiske meg. Forelegget for filmen er Elizabeth Wurtzels selvbiografiske tekst med samme tittel (19). Boken kom i 1995, og er besettende lesning om å være ung og deprimert. Den ble raskt en internasjonal bestselger med utgivelse i mer enn tjue land på kort tid. Og Elizabeth Wurtzel gikk brått over fra å være en trist pike til å bli en stemme andre kunne lytte til og hente kraft fra. Hun hadde truffet noe, som det heter. Hun traff sin samtid. Depresjon er en universell menneskelig erfaring. Men depresjon tar også form av sin tid. Elizabeth Wurtzel bruker vår tids

bilder og referanser i form av rock, litteratur, glansede magasiner, kjendisliv og annen populærkultur. Sylvia Plaths *Glassklokken* hadde fått en oppfølger, en tidsmessig ajourføring (20).

Den norske filmregissøren Erik Skjoldbjærg ble invitert til å lage filmen av hovedrolleinnehaver og produsent Christian Ricci. Ricci er en av dem som selv har stått frem som Hollywood-celebritet med en historie om selvskading. Undertegnede var konsulent i produksjonen. En slik oppgave førte i en periode til kontakt med den like intelligente og intellektuelle som ulykkelige, jødiske newyorkeren Elizabeth Wurtzel. I våre dialoger la hun selv vekt på at boken om depresjon egentlig var en bok om borderline personlighetsforstyrrelse, som hun etter hvert ble diagnostisert med. I en senere selvbiografisk tekst fra 2002, *More, now again. A memoir on addiction*, redegjør hun for en slik diagnostisk tematikk (21). Denne oppfølgeren handler ikke minst om hennes rusmisbruk.

Girl, interrupted og *Prozac nation* er to kvalitetsfilmer som begge knytter selvskading til personlighetspatologi på et psykologisk presist og filmatisk engasjerende vis. *Prozac nation* er ikke minst en beretning om tilknytning og familien som mulig årsaksfaktor og kamparena. *Girl, inter-*

rupted peker mer eksplisitt på terapeutiske dialoger som en redning.

Pervertert seksualitet

Selvskadende atferd motiveres på ganske så annerledes vis når vi ser den kanadiske filmskaperen David Cronenbergs *Crash* fra 1996. Dette var filmen som gjorde Oslos daværende kinosjef internasjonalt herostratisk berømt ved at hun nektet å sette den opp. Cronenberg er en fascinerende auteur, ikke minst med skrekken som sjanger (1). I *Crash* kaster han den problematiske seksualiteten inn i den selvdestruktive atferden. Han var en av skrekkefilmens fornyere i 1980-årene. Han begynte sine studier med biologi, men skiftet til språk. Cronenberg behandler ikke den menneskelige tilstanden med medisin, men med metafor. Men han velger stadig medisinske metaforer, som infeksjoner, forvrengt anatomi og mennesker som transformeres til insekter, à la Kafka. Han viser en estetisk og klinisk begeistring for menneskets tap av selvkontroll.

Crash viser oss selvdestruktiv atferd motivert av sadomasochisme. Filmen bygger på James G. Ballards roman med samme tittel fra 1973 (22). Hovedpersonen er gift og parets sexliv har forfalt til å hisse hverandre opp ved å fortelle om sin utroskap. En kveld forårsaker han en trafikkulykke med alvorlige følger. Og gradvis vikles han inn i en surrealistisk, sadomasochistisk kult av bilulykkefetisjister. Skaden eller risikoen for skade utføser seksuell energi. Den lille subkulturen hisser seg opp i sitt fotogalleri med mange av historiens berømte bilulykker, som James Deans. Selvskading som seksuell stimulering representerer en egen underkategori i den vide fenomenologien av selvdestruktiv atferd (23).

David Cronenberg er utfordrende i sitt formspråk, men puritansk i innhold. For ham har den moderne kroppen definitivt gått av sporet. To hovedfiender i flere av hans filmer er den seksuelle entusiasmen og den teknologiske og vitenskapelige entusiasmen, i form av optimistiske oppfinnere, TV-titting, rusmisbrukende gynekologer som skal omskape kvinnens indre hulrom m.m. Slik sett samler han de to grunnleggende fablene *Dracula* og *Frankenstein*, henholdsvis seksualitet og teknologisk hybris ute av kontroll. Cronenberg billedlegger den klassisk kartesianske splittelsen mellom kropp og sjel ved å la din egen kropp bli din egen fiende. Den går sine egne perverterte veier (1).

Nummen kultur

Den søvnløse hovedpersonen (Richard Norton) i David Finchers film *Fight club* fra 1999 har en enkel og godt betalt jobb, leilighet med svenske designmøbler og et fullt kjøleskap, men han er følelsesmessig og åndelig tom. Han finner en slags følelsesfylt mening i å oppsøke selvhjelps-

grupper for leukemi og kreft. Så møter han Tyler (Brad Pitt), og de forenes i en felles tilfredsstillelse av å få ut indre spenninger ved fysisk å gå løs på hverandre. Driftige Tyler ser at i en tilfreds og nummen kultur er det et marked for å oppsøke smerte og vold. Tilfredsstillelsen er like mye å få som å gi juling. De to vennene begynner å iscenesette slåsskamper, og de etablerer en undergrunns «fight club». Prosjektet har både terapeutiske og anarkistiske motiver. Fenomenet blir en suksess og sprer seg raskt, inntil det hele kommer ut av kontroll.

Finchers film er en meget godt laget fortelling som absolutt må forstås som en kulturkritisk kommentar. Nummenhet og meningsløshet rammer deler av den mondene kulturen. I denne filmen søker menn arenaer for å leve ut sine følelser, og smerten og ødeleggelsen blir en metode for å *kjenne*, for å være i kontakt med noe reelt. Det problematiske ved en slik kvalitetsfilm er at den faktisk treffer noe i samtiden, med tanke på at den har stimulert til faktiske opprettelser av slike kultpregede undergrunns slåssklubber, eksempelvis i Oslo.

Projeksjon og proteksjon

I kinosalen eller foran TV-apparatet blir vi alle tilskuere. Selvskadens smertefulle realiteter blir kastet oss rett i øynene. Hva gjør det med oss? La det være en oppsummerende betraktning at kanskje nettopp filmmediet er særlig egnet til å fremme vår forståelse av slike fenomener, selvfølgelig gitt at vi forholder oss til seriøse og ikke-spekulative produksjoner.

Dels gjelder det den intellektuelle forståelsen av selvskadens mangfoldige fenomenologi, slik det er forsøkt illustrert her. Gjennom sju eksempler fra den vestlige filmhistorien illustreres religiøse, kulturelle, seksuelle og psykologiske aspekter ved selvpåført smerte og skade. To av filmene knytter mer eller mindre eksplisitt selvskading til ustabil personlighetsforstyrrelse. Fordi filmen som medium først og fremst representerer en populærkulturell, og ikke en medisinsk diskurs, kan den bidra med berikende og supplerende perspektiver for leger og helsearbeidere.

Og dels gjelder det opplevelsen. Selvskading er for tiden et påfallende synlig fenomen i ungdomskulturen, som mange helsearbeidere finner svært utfordrende å møte. Filmmediets særtrekk er hvordan det samtidig kan bidra både til nærhet og til distanse. Filmen stimulerer oss samtidig gjennom flere sanser, og kan gi oss en sterk opplevelse av realisme. Men samtidig skapes det distanse. Når vi ser film, er vi alle kikkere, og kikkens karakter er nettopp at vi ikke er i direkte kontakt. Det er etablert en avstand, og følelsesmessig utfordrende fenomener presenteres innenfor mediets estetiske rammer. Lerretet eller skjermen er ikke bare et sted for projeksjon,

men også et sted for proteksjon. Det handler om å se, og å lære å tåle å se. For den unge selvskadere kan det være av avgjørende betydning at han eller hun møter en person som tåler å møte slike fenomener. Selvskading kan forstås som manglende regulering av vanskelige følelser, og behandleren blir en modell for nettopp å kunne regulere og å tåle.

Oppgitte interessekonflikter: Ingen

Litteratur

- Skårderud F. Angstlyst. *Samtiden* 1991; 1: 2–13.
- Trosman H. *Contemporary psychoanalysis and masterworks of art and film*. New York: New York University Press, 1996.
- Greenberg HR. *Screen memories. Hollywood cinema on the psychoanalytic couch*. New York: Columbia University Press, 1993.
- Sabbadini A. *The couch and the silver screen. Psychoanalytic reflections on European cinema*. New York: Brunner-Routledge, 2003.
- Gabbard GO. *Psychoanalysis and film*. London: Karnac Books, 2001.
- Skårderud F. *Nattarbeid. Innledende essay*. I: Freud S. *Drømmetydning*. Oslo: De norske Bokklubbene, 1999, VII–XXV.
- Gabbard GO, Gabbard K. *Psychiatry and the cinema*. Chicago: The University of Chicago Press, 1987.
- Gabbard GO. *The psychology of the Sopranos. Love, death, desire and betrayal in America's favorite gangster family*. New York: Basic Books, 2002.
- Robinson DJ. *Reel psychiatry. Movie portrayals of psychiatric conditions*. Port Huron, MI: Rapid Psychler Press, 2003.
- Wedding D, Boyd MA, Niemic RM. *Movies and mental illness. Using films to understand psychopathology*. Cambridge, MA: Hogrefe & Huber, 2005.
- Skårderud F. Den kommuniserende kroppen – spiseforstyrrelser og kultur. *Tidsskr Nor Lægeforen* 2004; 124: 2365–8.
- Skårderud, F. Hellig anoreksi. Sult og selvskade som religiøse praksiser. *Caterina* av Siena. *Tidsskr Nor Psykologforen* 2008; 45: 408–20.
- Favazza AR. *Bodies under siege. Self-mutilation in culture and psychiatry*. London: Johns Hopkins University Press, 1992.
- Grossman R. *Psychotic self-injurious behaviors. Phenomenology, neurobiology and treatment*. I: Daphne S, Hollander E, red. *Self-injuries behaviors: assessment and treatment*. Washington, D.C.: American Psychiatric Publishing, 2001: 49–70.
- Bibelen. *Den hellige skrift*. Oslo: Norsk Bibel AS, 1988.
- Sutton J. *Healing the hurt within. Understand self-injury and self-harm, and heal the emotional wounds*. Oxford: How to books, 2007: 23.
- Hawton K, Kingsbury S, Steinhardt K et al. *Repetition of deliberate self-harm by adolescent: the role of psychological factors*. *J Adolesc* 1999; 22: 369–78.
- Kaysen S. *Girl, interrupted*. New York: Virago Press, 2000.
- Wurtzel E. *Prozac nation. Ung og deprimeret i USA. En erindingsbok*. Oslo: Aschehoug, 2003.
- Plath S. *The bell jar*. New York: Faber & Faber, 2005.
- Wurtzel E. *More, now again*. New York: Virago Press, 2003.
- Ballard JG. *Crash*. New York: Harper Perennial, 2008.
- Sommerfeldt B, Skårderud F. Hva er selvskading? *Tidsskr Nor Lægeforen* 2009; 129: 754–8.

Manuskriptet ble mottatt 3.11. 2008 og godkjent 26.2. 2009. Medisinsk redaktør Anne Gitte Hertzberg.